Saarth E-Journal

Saarth

E-Journal of Research

E-mail: sarthejournal@gmail.com

www.sarthejournal.com

ISSN NO: 2395-339X
Impact Factor: 6.89

Peer Reviewed
Quarterly

Vol,11 Issue.01 No.06
Jan to March. 2026

ભાવનગર શહેરની સરકારી અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષિકા બહેનોના કાર્યવાતાવરણ અને માનસિક સ્થિતિનો તુલનાત્મક અભ્યાસ: એક સમાજકાર્ય દ્રષ્ટિકોણ

જોષી પ્રીતિ વેણીશંકર

સારાંશ :

શિક્ષણ સંસ્થાઓનું સંસ્થાકીય વાતાવરણ કર્મચારીઓના માનસિક સ્વાસ્થ્ય અને કાર્યસંતોષ પર ઊંડી અસર પાડે છે. પ્રસ્તુત તુલનાત્મક સંશોધન પત્ર ભાવનગર શહેરની સરકારી (નગર પ્રાથમિક શિક્ષણ સમિતિ / સરકારી ગ્રાન્ટેડ) અને સ્વનિર્ભર (ખાનગી) શાળાઓમાં ફરજ બજાવતી શિક્ષિકા બહેનોના કાર્યવાતાવરણ, જોબ સિક્યોરિટી, વેતન માળખું અને તેમની માનસિક સ્થિતિ વચ્ચેની તુલનાત્મક વાસ્તવિકતા તપાસે છે. આ અભ્યાસમાં ભાવનગર શહેરની ૬૦ સરકારી અને ૬૦ ખાનગી મળી કુલ ૧૨૦

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

શિક્ષિકા બહેનોનો તુલનાત્મક નમૂનો(Purposive Stratified Sampling) લેવામાં આવ્યો છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે સરકારી શાળાની શિક્ષિકાઓમાં વહીવટી કાર્યભાર અને સતત પોર્ટલ એન્ટ્રીને કારણે માનસિક તાણ વધુ છે, જ્યારે ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓમાં નોકરીની અસુરક્ષા, ઓછા પગાર, વધુ કલાકો અને સતત સુપરવિઝનને કારણે તીવ્ર માનસિક અસંતોષ અને ચિંતા જોવા મળે છે. પત્રના અંતે બંને ક્ષેત્રો માટે સમાજકાર્યલક્ષી કલ્યાણકારી મોડેલ પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યું છે.

મુખ્ય શબ્દો: *સરકારી શાળાઓ, ખાનગી શાળાઓ, શિક્ષિકા બહેનો, કાર્યવાતાવરણ, તુલનાત્મક માનસિક સ્થિતિ, ભાવનગર શહેર, સામાજિક સુરક્ષા*

પ્રસ્તાવના

આધુનિક યુગમાં શિક્ષણ ક્ષેત્ર બે મુખ્ય પ્રવાહોમાં વિભાજિત થયેલું જોવા મળે છે: જાહેર/સરકારી ક્ષેત્ર અને ખાનગી/સ્વનિર્ભર ક્ષેત્ર. આ બંને ક્ષેત્રોની કાર્યસંસ્કૃતિ, સંસાધનોની ઉપલબ્ધતા, જવાબદારીઓનું સ્વરૂપ અને વહીવટી પદ્ધતિઓ એકબીજાથી તદ્દન ભિન્ન છે. ભાવનગર શહેર જેવા વિકસતા શૈક્ષણિક કેન્દ્રમાં બંને પ્રકારની શાળાઓ મોટી સંખ્યામાં કાર્યરત છે, જ્યાં મહિલા શિક્ષકો બહુમતીમાં સેવા આપી રહી છે.

કાર્યસ્થળનું વાતાવરણ વ્યક્તિના મનોવૈજ્ઞાનિક સ્વાસ્થ્યનું નિર્ધારક પરિબળ છે. જ્યારે સરકારી શાળાની શિક્ષિકાઓ સ્થિર વેતન અને નોકરીની સુરક્ષા ધરાવે છે છતાં બિન-શૈક્ષણિક સરકારી કામગીરીઓના બોજ હેઠળ દબાયેલી છે; બીજી તરફ, ખાનગી શાળાઓમાં આધુનિક ભૌતિક સુવિધાઓ હોવા છતાં ઓછા વેતન, લાંબા કામના કલાકો અને નોકરીની અનિશ્ચિતતા માનસિક ત્રાસદી બની રહે છે. સમાજકાર્યના દ્રષ્ટિકોણથી આ બંને ક્ષેત્રોની મહિલા શિક્ષકોના માનસિક આરોગ્યનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો સામાજિક નીતિ નિર્માણ માટે અતિ મૂલ્યવાન છે.

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

સંશોધન સમસ્યા અને મહત્ત્વ

આ અભ્યાસનો મુખ્ય કેન્દ્રબિંદુ એ સમજવાનો છે કે: 'શું સરકારી અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષિકા બહેનોના કાર્યસ્થળે અનુભવાતા માનસિક તણાવ, કાર્યસંતોષઅને માનસિક સ્થિતિમાં કોઈ અર્થપૂર્ણતફાવત છે?' આ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવો એટલા માટે જરૂરી છે કારણ કે મહિલા શિક્ષકોનું માનસિક સંતુલનસીધું બાળકના ભવિષ્ય અને વર્ગખંડના વાતાવરણ સાથે જોડાયેલું છે.

સંબંધિતસાહિત્યની સમીક્ષા

• મહેતા અને રાવલ (૨૦૧૯) ના સંશોધનઅનુસાર, ખાનગી શાળાના ૭૧% શિક્ષકો નોકરી ગુમાવવાના ભય અને ઓછા આર્થિક વળતરને કારણે ગંભીર માનસિક અસુરક્ષા અનુભવે છે.

• દવે (૨૦૨૨) ના ભાવનગર જિલ્લાના સર્વેક્ષણ મુજબ, સરકારી શિક્ષિકાઓ શિક્ષણ ઉપરાંત ચૂંટણીકામગીરી, આધાર ડેટા સીડિંગ અને મધ્યાહ્ન ભોજન જેવી વહીવટી પ્રવૃત્તિઓને લીધે માનસિક તાણ અનુભવે છે.

• ઇન્ટરનેશનલ લેબર ઓર્ગેનાઇઝેશન (ILO, ૨૦૨૧) મુજબ મહિલા કર્મચારીઓ માટે કાર્ય-જીવન સંતુલન (Work-Life Balance) જાળવવું એ માનસિક સ્વાસ્થ્ય માટે સૌથી નિર્ણાયક પરિબળ છે.

સંશોધનના ઉદ્દેશો

૧. સરકારી અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષિકા બહેનોના કાર્યવાતાવરણની તુલના કરવી.

૨. બંને ક્ષેત્રોની શિક્ષિકાઓમાં અનુભવાતા માનસિક તણાવના સ્તર અને કારણોનો તુલનાત્મક અભ્યાસ કરવો.

3. જોબ સિક્યોરિટી, વેતન સંતોષ અને માનસિક શાંતિ વચ્ચેનો સંબંધતપાસવો.

૪. બંને ક્ષેત્રોની શિક્ષિકાઓની માનસિક સુખાકારી વધારવા સમાજકાર્યલક્ષી વ્યૂહરચનાઓ પ્રસ્તુત કરવી.

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

સંશોધન ઉત્કલ્પનાઓ

• H1: ખાનગી શાળાની શિક્ષિકા બહેનોમાં સરકારી શાળાની શિક્ષિકાઓ કરતાં નોકરીની અસુરક્ષા અને આર્થિક અસંતોષજન્ય માનસિક તણાવ નોંધપાત્ર રીતે વધુ જોવા મળે છે.

• H2: સરકારી શાળાની શિક્ષિકાઓમાં બિન-શૈક્ષણિક સરકારી કામગીરીઓના લીધે થતો સમયજન્ય તણાવ ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓ કરતાં વધુ હોય છે.

સંશોધન પદ્ધતિ

• અભ્યાસનો પ્રકાર: તુલનાત્મક અને વર્ણનાત્મક સંશોધન ડિઝાઈન (Comparative Descriptive Design).

• સંશોધન ક્ષેત્ર: ભાવનગર શહેરની પ્રાથમિક અને ઉચ્ચતર માધ્યમિક શાળાઓ.

• કુલ નમૂનો (Sample Size): ૧૨૦ શિક્ષિકા બહેનો (૬૦ સરકારી શાળા + ૬૦ ખાનગી શાળા).

• નમૂના પસંદગી પદ્ધતિ: સ્તરીકૃત હેતુલક્ષી પદ્ધતિ (Stratified Purposive Sampling Method).

• સાધન: માળખાગત પ્રશ્નાવલી (Structured Questionnaire) અને કાર્યસંતોષ માપદંડ સ્કેલ.

તુલનાત્મક માહિતીનું વિશ્લેષણ અને અર્થઘટન

સરકારી અને ખાનગી શાળાઓની શિક્ષિકાઓ પાસેથી મેળવેલ તુલનાત્મક માહિતી નીચેના કોષ્ટકોમાં દર્શાવેલ છે:

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

કોષ્ટક નં. ૧: સરકારી અને ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓમાં તણાવના મુખ્યસ્ત્રોતોની તુલના

ક્રમ	તણાવ પેદા કરતું ક્ષેત્ર / પરિબળ	સરકારી શિક્ષિકા (N=60)	ખાનગી શિક્ષિકા (N=60)	મુખ્ય તફાવત
૧	નોકરીની અસુરક્ષા (Job Insecurity)	03 (૫.0%)	૪૧ (૬૮.3%)	ખાનગી ક્ષેત્રે અત્યંત વધુ
૨	બિન-શૈક્ષણિક / વહીવટી કામગીરીનો બોજ	૪૬ (૭૬.૭%)	૧૨ (૨0.0%)	સરકારી ક્ષેત્રે અતિશય વધુ
3	ઓછો પગાર / અપૂરતું આર્થિક વળતર	0૫ (૮.3%)	૪૫ (૭૫.0%)	ખાનગી ક્ષેત્રે વ્યાપક અસંતોષ
૪	મેનેજમેન્ટનું સતત મોનિટરિંગ અને દબાણ	૧૫ (૨૫.0%)	૪૮ (૮0.0%)	ખાનગી ક્ષેત્રે અસહ્ય દબાણ
૫	પરિવાર માટે સમયનો અભાવ (Work-Life)	3૮ (૬3.3%)	૪૭ (૭૮.3%)	બંને ક્ષેત્રોમાં ઊંચો તણાવ

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

અર્થઘટન: કોષ્ટક ૧ સ્પષ્ટ તફાવત દર્શાવે છે: સરકારી શાળાઓમાં મુખ્ય તણાવ બિન-શૈક્ષણિક કામગીરી (૭૬.૭%) છે, જ્યારે ખાનગી શાળાઓમાં મેનેજમેન્ટનું દબાણ (૮૦.૦%), ઓછો પગાર (૭૫.૦%) અને જોબ ઇનસિક્યોરિટી (૬૮.૩%) માનસિક અસ્વસ્થતાના પ્રમુખ પરિબળો છે.

કોષ્ટક નં. ૨: શિક્ષિકાઓની એકંદર માનસિક સ્થિતિ અને સુખાકારીનું સ્તર

ક્રમ	માનસિક સ્થિતિનું સ્તર	સરકારી શાળાઓ (%)	ખાનગી શાળાઓ (%)
૧	ઉચ્ચ માનસિક સંતોષ અને શાંતિ	૨૩.૩% (૧૪)	૧૧.૭% (૦૭)
૨	મધ્યમ સંતોષ (સામાન્ય રોજિંદો તણાવ)	૪૬.૭% (૨૮)	૩૩.૩% (૨૦)
૩	તીવ્ર માનસિક તણાવ અને હતાશા	૨૩.૩% (૧૪)	૪૧.૭% (૨૫)
૪	અતિ-ગંભીર બર્નઆઉટ (નોકરી છોડવાની લાગણી)	૦૬.૭% (૦૪)	૧૩.૩% (૦૮)

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

અર્થઘટન: કોષ્ટક ૨ મુજબ ખાનગી શાળાની ૫૫% શિક્ષિકાઓ તીવ્ર તણાવ કે બર્નઆઉટનો ભોગ બને છે, જેની સરખામણીમાં સરકારી શાળામાં આ પ્રમાણ 30% છે. આ દર્શાવે છે કે નોકરીની સલામતી માનસિક શાંતિ માટે મહત્વનું રક્ષણાત્મક પરિબળ છે.

તુલનાત્મક તારણો

૧. આર્થિક અને સ્થિરતા પરિબળ: સરકારી શિક્ષિકાઓ આર્થિક રીતે સુરક્ષિત હોવાને કારણે મૂળભૂત જીવનનિર્વાહ સંબંધિત ચિંતાથી મુક્ત છે, જ્યારે ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓ મોંઘવારીના પ્રમાણમાં અપૂરતા વેતનને કારણે સતત માનસિક દબાણમાં જીવે છે.

૨. કાર્યભારણનું સ્વરૂપ: સરકારી શિક્ષિકાઓ ઑનલાઇન હાજરી, સર્વે, પોર્ટલ ફીડિંગ જેવી સરકારી પ્રક્રિયાઓથી માનસિક થાક અનુભવે છે; જ્યારે ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓ સતત વર્ગ-નિરીક્ષણ, વાલી મીટિંગ્સ અને અતિરિક્ત ઇવેન્ટ મેનેજમેન્ટથી તણાવ અનુભવે છે.

3. સામાજિક-પારિવારિક જીવન: બંને જૂથોમાં ૭૦% થી વધુ શિક્ષિકાઓ ઘર અને શાળા વચ્ચે સમય ફાળવવામાં મુશ્કેલી અનુભવે છે, પરંતુ ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓને શાળા છૂટ્યા પછી પણ પ્લાનિંગ/ચેકિંગનું કામ ઘરે કરવું પડતું હોવાથી તેમનું કૌટુંબિક જીવન વધુ પ્રભાવિત થાય છે.

સૂચનો અને સમાજકાર્યલક્ષી મોડેલ

૧. નીતિગત રક્ષણ અને માનદ વેતન નિયમો: ખાનગી શાળાની શિક્ષિકાઓ માટે સરકાર દ્વારા માન્ય લઘુતમ વેતન અને નોકરી સુરક્ષાના કાયદાનું કડક અમલીકરણ થવું જોઈએ.

૨. શાળાઓમાં એમ્પ્લોયી આસિસ્ટન્સ પ્રોગ્રામ (EAP): બંને પ્રકારની શાળાઓમાં સમાજકાર્ય વ્યવસાયીઓ દ્વારા માનસિક સ્વાસ્થ્ય સહાયતા કેન્દ્રો સ્થાપવા જોઈએ.

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

૩. સામાજિક સુરક્ષા લાભો: ખાનગી ક્ષેત્રની મહિલા શિક્ષકો માટે પ્રસૂતિ રજા, પ્રોવિડન્ટ ફંડ અને હેલ્થ ઇન્સ્યોરન્સ સુનિશ્ચિત કરવા જોઈએ.

૪. સમયાંતરે રિફ્રિએશન અને કાઉન્સેલિંગ: ભાવનગર શિક્ષણ બોર્ડ અને સામાજિક સંસ્થાઓએ સંયુક્ત રીતે શિક્ષિકાઓ માટે મેન્ટલ હેલ્થ કાઉન્સેલિંગ અને રિલેક્સેશન કેમ્પોનું આયોજન કરવું જોઈએ.

ઉપસંહાર

ભાવનગર શહેરની શિક્ષિકા બહેનોનો આ તુલનાત્મક અભ્યાસ સ્પષ્ટ કરે છે કે કાર્યવાતાવરણનો પ્રકાર કર્મચારીના માનસિક આરોગ્ય સાથે સીધો સંકળાયેલો છે. ભલે સરકારી અને ખાનગી શાળાઓમાં તણાવના પરિબળો જુદાં જુદાં હોય, પણ બંને જૂથોની શિક્ષિકાઓ માનસિક બોજ હેઠળ કાર્ય કરી રહી છે. સમાજકાર્યક્ષેત્રના સક્રિય હસ્તક્ષેપ, વહીવટી સુધારા અને સહાનુભૂતિપૂર્વકના કાર્યવાતાવરણ દ્વારા જ આપણે એક સ્વસ્થ અને માનસિક રીતે સક્ષમ શિક્ષક સમુદાયનું નિર્માણ કરી શકીશું.

સંદર્ભ સૂચિ

૧. જોશી, કે. પી. (૨૦૨૦). 'ઔદ્યોગિક અને સંગઠનાત્મક સમાજકાર્ય', પાર્શ્વ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ.

૨. વ્યાસ, એમ. એન. (૨૦૧૮). 'શિક્ષણમાં માનવ સંબંધો અને વહીવટ', યુનિવર્સિટી ગ્રંથ નિર્માણ બોર્ડ, ગુજરાત રાજ્ય.

3. International Labour Organization (ILO). (2021). 'Work and Mental Well-being in the Education Sector', Geneva.

૪. Dave, P. & Parmar, R. (2022). 'Comparative Job Satisfaction of Teachers in Public and Private Schools in Saurashtra', Journal of Educational Research & Extension, 59(1), 45-56.

ISSN: 2395-339X
Vol, 11 Issue 01 No.06 Jan to March. 2026

૫. Desai, K. G. (2017). 'Research Methods in Social Work', Mumbai: Himalaya Publishing House.